



## KOMUNISTI IZ HRVATSKE I HRVATSKA DRŽAVA (VIII.)

## KOMUNISTI I RAZBIJANJE JUGOSLAVIJE 1941.

**M**akon njemačkog napada na Jugoslaviju, hrvatski su nacionalisti užurbano radili na iskorištavanju novonastale međunarodne situacije. Već 7. travnja 1941. u Čakovcu je proglašena neovisna hrvatska država. Isti je proglas uslijedio sutradan iz Bjelovara, gdje su se pobunile hrvatske pukovnije. Neovisna je Hrvatska spontano proglašena i u istočnoj Bosni, kod Han Pijeska. Diljem Hrvatske spontano su razoružane postrojbe jugoslavenske vojske, a narod je oduševljeno pozdravljao slom Kraljevine Jugoslavije.

Središnje proglašenje Države Hrvatske uslijedilo je u Zagrebu, 10. travnja 1941. malo iza podneva u Banskim dvorima. To je proglašenje priopćeno hrvatskoj i europskoj javnosti na valovima zagrebačke radio-postaje istog popodneva, neposredno pred ulazak prethodnica njemačke vojske u glavni grad Hrvatske. Novoproglašena je država od samog početka bila opterećena nizom kako vanjskopolitičkih, tako i unutarnjopolitičkih teškoća.

### Nepovoljne okolnosti proglašenja NDH

Na vanjskopolitičkom su planu njezin razvitak determinirale u prvom redu sljedeće činjenice: a) velevlasti zaraćene s Osovino, u prvom redu Velika Britanija, a onda i Sjedinjene Američke Države, bezuvjetno su otklanjale razbijanje Jugoslavije, b) za sile Osovine Hrvatska je bila neželjen, odnosno bez posebna entuzijazma prihvaćen uzgredni proizvod svjetskog rata; c) u ranije uglavljenoj i više puta svečano potvrđenoj podjeli interesnih sfera, Hrvatska je bila prepuštena fašističkoj Italiji, d) Italija je tradicionalno aspirirala na istočnu obalu Jadrana, a ta je aspiracija u Mussolinijevoj strategiji stvaranja "novoga Rimskog carstva" dobila posebnu dimenziju, e) Italija je napala Kraljevinu Jugoslaviju, te je prije priznanja NDH faktično okupirala velike dijelove Hrvatske, upravo one, koje je kanila pripojiti, f) nakon niza poraza na afričkoj i grčko-albanskoj fronti, Rim je u proljeće 1941. bio zavidan Reichu, te gladan uspjeha i životno zainteresiran za pobjedu koja bi stabilizirala poljuljani ugled fašističkog režima, g) nasuprot oko 200.000 talijanskih vojnika na Balkanu, te još nekoliko milijuna "pod bajonetama", Hrvatska je na raspolaganju imala par stotina loše oboruženih ustaša i

Piše:

Tomislav JONJIĆ

nekoliko desetaka tisuća *zaštitara*, koji ni po vojničkoj izobrazbi, ni po organizaciji, ni po opremljenosti nisu mogli predstavljati važan čimbenik pri rješavanju političkih i teritorijalnih pitanja.



Ivan Krndelj, član CK KPJ

Na unutarnjem planu, najvažnija okolnost koja se negativno odrazila na stasjanje mlade države, bila je politika vodstva Hrvatske seljačke stranke. Svega nekoliko dana nakon što je glasovao za pristup Jugoslavije Trojnom paktu, dr. Maček je 3. travnja 1941. rezolutno i bez ikakve diskusije otklonio prijedlog za proglašenje neovisne Hrvatske u savezu s Trećim Reichom. Štoviše, pozvao je na lojalnost jugoslavenskoj državi, te je oružjem pokušao spriječiti proglašenje neovisne Hrvatske u Bjelovaru. Vodstvo središnjeg dijela HSS-a odbilo je 16. travnjaponuđu sudjelovanja u prvoj hrvatskoj vladi, a čak je i onim malobrojnim Hrvatima koji su službovali u jugoslavenskom ministarstvu vanjskih poslova zabranjeno odazvati se pozivu državnog tajnika dr. Mladena Lorkovića, da svoje usluge stave u službu hrvatske države.

Mačekovi najbliži suradnici ostali su članovima jugoslavenske izbjegličke vlade, koja je predstavljala najbolji, ako ne i jedini dokaz, daje Jugoslavija moguća i da su legi-

timni hrvatski predstavnici zagovornici njezine obnove. Upravo iz tih redova dolazila je najpogubnija propaganda, koja je kušala diskreditirati NDH, nazivajući je izdajom interesa hrvatskog naroda koji da je uvijek bio za zajednicu sa Srbima. Također se sustavno radilo na kompromitiranju A. Pavelića kao talijanskog plaćenika i obeznanika, što se, iako neistinito, pokazalo plodonosnim.

Drugi negativni unutarnjopolitički čimbenik bio je otpor znatnog dijela srpskog pučanstva prema uspostavi hrvatske države. To je pučanstvo već 1939./40. akcijom "Srbi na okup!" pokazivalo apsolutno neprihvatanje bilo kakvog oblika hrvatske autonomije (pa i onda, kad je ona bila u interesu Jugoslavije!). Nasilja i umorstva hrvatskih civila, koja su se događala tijekom travnjanskog rata, jasno su govorila o nastavku iste politike. U borbi protiv Hrvatske, sipski politički predstavnici ne će ustuknuti ni pred pozivanjem Italije da okupira Hrvatsku, pa je upravo u tijeku pregovora o hrvatsko-talijanskom razgraničenju, "u ime 100.000 pravoslavnih Srba" u Dalmaciji takav zahtjev Italiji uputio Niko Novaković-Longo.

### Za Jugoslaviju i savez sa SSSR-om

Treći element, držanje Komunističke partije, predstavlja posebno pitanje. Iako se u poratnoj historiografiji i publicistici komunistima pridavala neusporedivo veća važnost od one koju su kao marginalna skupina objektivno imali, njihovo držanje prema NDH zapravo je upućivalo na stajalište koje će prema novuspostavljenoj hrvatskoj državi zauzeti Kominternu odnosno SSSR.

Od tzv. Splitskog plenuma CK KPJ, koji je održan 9. i 10. lipnja 1935. godine odnosno od VII. kongresa Kominterne, koji se odlučio za podupiranje politike pučke fronte, jugoslavenski su komunisti prestali Jugoslaviju držati versailleskom, umjetnom tvorevinom, čije je razbijanje radi stvaranja balkanske sovjetske federacije u interesu svjetskoga komunističkog pokreta, te su se počeli sustavno zalagati za njezin opstanak. Stoga su se oštro suprotstavljali svim separatističkim tendencijama.

Kako je komuniste, koji su bili prilično malobrojna skupina, bio glas da su anacionalni, među njima je, kako je Josip Broz izjavio Tomasevichu, temeljito razvijan osjećaj

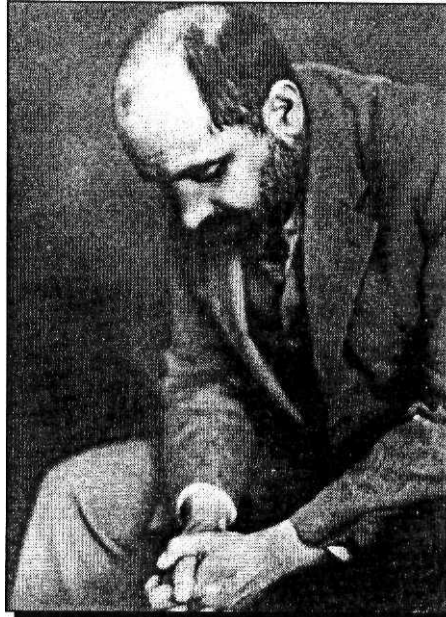
jugoslavenskog patriotizma. Stvaranje Komunističke partije Hrvatske i Komunističke partije Slovenije (1937.) nije značilo napuštanje jugoslavenske orijentacije KPJ, nego je predstavljalo taktički korak, uvjetovan sve zaoštrenijim međunarodnim odnosima u Jugoslaviji. U jednome predavanju na početku 1941. Broz je nedvoumno potvrdio, kako je taj korak imao zadaću izbiti oružje iz ruku onima, koji su tvrdili kako je KPJ instrument velikosrpske hegemonije. Ujedno je time trebalo pozitivno utjecati na ugnjetavane mase, poticati vlastitu inicijativu, odgajati kadrove i oslabiti sve separatističke snage (posebice u Sloveniji, gdje se 1936. pojavila slaba separatistička struja unutar Partije)."

Edvard Kardelj je svibnju 1939. u *Proleteru* pisao kako "narodi Jugoslavije u svojoj ogromnoj većini stoje za odbranu nezavisnosti države", što je i temeljno pitanje, kojemu se Partija mora posvetiti. Komunistička je protufašistička promičba utihnula nakon sklapanja sporazuma Ribbentrop - Molotov, što također jasno pokazuje kako je, poput drugih komunističkih stranaka diljem svijeta, i Komunistička partija Jugoslavije, u sklopu koje je djelovala i Komunistička partija Hrvatske, bila prije svega ekspoziplomom Moskve, pa je uopće teško govoriti o njezinoj ideološkoj i političko-organizacijskoj samostalnosti.

Jedan od najboljih poznavatelja odnosa između Moskve i jugoslavenskih komunista, I. Očak, naglašava, štoviše, kako je KPJ "spadala među discipliniranije sekcije Kominterne". Ta se disciplina održavala željeznom stegom, "čistkama" u kojima je stradao znatan broj jugoslavenskih komunista, pa čak i prijateljima da bi KPJ mogla biti raspuštena. Njemačko-sovjetski je savez doveo KPJ u nezavidan položaj, namećući joj pomirenje sa snagama, koje su sve do jučer proglašavane smrtnim neprijateljem. Kako bi sačuvala minimum propagandne uvjerljivosti, KPJ je, po nuputcima iz Moskve, počela propovijedati protivljenje

svakom imperijalističkom ratu, a napose protivljenje svrstavanju Jugoslavije uz bok Francuskoj i Velikoj Britaniji u njihovu ratu protiv Njemačke.

Objektivno je ta aktivnost išla na ruku Njemačkoj. Na unutarjugoslavenskom planu, sporazum Ribbentrop - Molotov nije izmijenio stajalište KPJ o potrebi očuvanja Jugoslavije. Radića pripovijeda kako se 21. studenoga 1939. susreo sa sovjetskim podtajnikom u Društvu naroda, Sokolinom. Ovaj mu je kazao, kako se Sovjetima



Miroslav Krleža

pokušavaju obratiti "hrvatski i makedonski ekstremiste, koji djeluju po Italiji i po Austriji", ali SSSR stoji "isključivo na održanju integriteta Jugoslavije." Takvo se stajalište Kominterne odrazilo i na držanje KPJ prema hrvatskim separatistima. CK KPJ je u ožujku 1939., povodom njemačke okupacije Čehoslovačke i stvaranja Slovačke, u jednom proglašenju optužio frankovce kao "izdajnike i agente njemačkog i talijanskog fašizma". Centralni komitet očekuje od hrvatskoga naroda da ne bude "grobar nezavisnosti ove

zemlje", jer to znači njegovu propast. Svoja prava hrvatski narod može "izvojevati ne pomoću Hitlera već pomoću radničke klase, seljaštva i ostalih demokratskih slojeva čitave Jugoslavije!" Posebna uloga u borbi protiv "frankovaca" namijenjena je Komunističkoj partiji Hrvatske. Na prvoj konferenciji KPH, održanoj u kolovozu 1940., važnosti te borbe dan je posebni naglasak. U drugoj polovici 1940., *Proleter*, glasilo CK KPJ, ustaše svrstava u petu kolonu, zadaća koje je razbiti zemlju iznutra, oslabiti je i razrovati, kako bi ona postala lakšim plijenom imperijalistički raspoloženih susjeda.<sup>10</sup>

S obzirom na ta do je slom versailleske Europe ipak i unutar KPJ postavio pitanje opravdanosti opstanka Jugoslavije, na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu od 19. do 23. listopada 1940., postavljene su smjernice, koje će dugoročno odrediti politiku Partije. Na konferenciji je, prema službenim tvrdnjama KPJ, sudjelovalo 105 izaslanika, a izabran je novi Centralni komitet od 29 članova i 9 kandidata, te sedmeročlani Politbiro, na čelu s generalnim tajnikom, Josipom Brozom. Zauzeto je stanovište o potrebi obrane zemlje. Bilo je to naglašavanje jugoslavenskog poslanja Partije, ali je ono i dalje bilo defenzivno.

Unatoč paktu Ribbentrop - Molotov, KPJ je nerado gledala na približavanje Jugoslavije Osovini. Nasuprot tomu, ona se zalagala za tješnji naslon na SSSR. *Politički vjesnik*, komunističko glasilo namijenjeno širim slojevima, u prosincu 1940. optuživao je "plaćeničku frankovačku propagandu", koja teži za stvaranjem tobože samostalne države, poput Slovačke, koja stenje pod njemačkom čizmom. Na čelu toga protektorata imao bi biti Ante Pavelić, "kojega - kao rezervu za buduće svoje imperijalističke ciljeve - ima u pripremi Mussolini". Komunistička su glasila oštro osuđivala banovinski režim zbog tobožnje popustljivosti prema ustašama. Početkom 1941. ob-

1 Usp. Jozo Tomasevich, *Četnici u Jugoslaviji*, n. dj., 85.

2 Zabilježbe Sergeja Kraigera o predavanju Josipa Broza Tita u školi CK KPJ u Zagrebu, u veljači 1941., u: Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, knj. 6, 208-212.

3 *Vsp. Aprilski val. Zbornik dokumenata* "knj. 1. (dalje: AR 1941., I.), dok. 52, s. 208-211.

4 Ivan Očak, *Obračun Staljina s rukovodstvom KPJ*, u: *Hrvatsko-ruske veze (Druga polovica XIX. i početak XX. stoljeća)*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 198.

5 Usp. *Proglašenja CK KPJ iz rujna 1939.* u: AR 1941., I., dok. 107, s. 374-378., kao i *Odgovor CK KPJ "Svim ratnim huškačima i kleveticima naše partije"*, iz svibnja 1940., na istome mjestu, dok. 229, s. 679-683.

6 Inicijativni odbor za stvaranje Stranke radnog naroda Hrvatske izdao je 10. rujna 1939. letak kojim se, između ostaloga, poziva vladu da "poduzme sve potrebne mjere da zemlja ne bude uvučena u imperijalistički rat, da vodi politiku čuvanja nezavisnosti Jugoslavije, saveza sa svim balkanskim zemljama i da uspostavi diplomatske i trgovačke odnose sa SSSR". (AR 1941., I., dok. 85, s. 331-336.) Stranka radnog naroda je, inače, trebala biti legalna ekspoziplomom KPJ, a Glavni inicijativni odbor djelovao je u Zagrebu, pod predsjedanjem Božidara Adžije. U jednome drugom proglašenju, SRN se, između ostaloga, zalaže za "narodnu autonomiju Bosne i Hercegovine kao istorijske pokrajine". (Usp. AR 1941., I., dok. 108, s. 378-381.)

7 Bogdan Radića, *Živjeti-nedoživjeti*, n. dj., I., 494.

8 AR 1941., I., dok. 36, s. 163-169.

9 *Srp i čekić 1940-1941*, Zagreb, 1951., 119.

10 *Proleter*, br. 7-8/1940, kolovoz-rujan 1940.

11 Tekst rezolucije v. u: AR 1941., I., dok. 282, s. 833-854. S obzirom na novootkrivene dokumente, koji pokazuju kako je SSSR spremao napad sa leđa na Njemačku, buduća će istraživanja ustanoviti, jesu li zaključci Pete konferencije KPJ bili izravno nadahnuti tim planom Moskve.

12 *Politički vjesnik - Vjesnik radnog naroda 1940-1941*, Zagreb, 1965., 283

13 *Srp i čekić 1940-1941*, 90.; *Politički vjesnik*, 283.

javljen je niz partijskih proglašenja o potrebi očuvanja Jugoslavije, a taj je cilj predstavljao i težište programske platforme KPJ.<sup>1</sup>

## Oružjem u obranu Jugoslavije

Sredinom ožujka 1941. Centralni je komitet uputio proglas "Protiv kapitulacije - za pakt o uzajamnoj pomoći sa Sovjetskim Savezom". Sličan je poziv nakon državnog udara uputio i CK KPH. On početkom travnja 1941. optužuje "stanovitu hrvatsku gospodu", koja hoće iskoristiti težak položaj zemlje radi ostvarenja svojih "šovinističkih planova" uz pomoć Osovine. Pod krinkom borbe za prava hrvatskog naroda, oni djeluju izdajnički. Pod krinkom "nezavisne Hrvatske" žele hrvatski narod dovesti u ropstvo. Cijepanje Jugoslavije nužno bi dovelo do "bratoubilačkog rata, krvoprolića i porobljavanja". Stoga ne ostaju samo dva puta: kapitulacija ili rat. Postoji i treći put: naslon na "veliki i bratski SSSR, na moćnu i neutralnu državu radnika i seljaka, velikog zaštitnika malih naroda." Taj je poziv zapravo bio na tragu Titova izlaganja na partijskom vijećanju u Beogradu, 29. ožujka. Tito je (prema dvije i pol godine kasnije sastavljenoj policijskoj zabilješci) pozdravio beogradski prevrat kao udarac Osovini, ali je izrazio krupne rezerve prema Simovićevoj vladi, jer da u njoj većinu čine anglofilni i reakcionari. Rat je neizbježan, pa komunisti trebaju nastaviti anti-fašističkim kursem, neizostavno se odazvati mobilizacijskim pozivima i svim silama suzbijati snage koje idu za kapitulacijom Jugoslavije. Tražiti naslon na SSSR, koji jedini može pružiti pomoć jugoslavenskoj državi."

Iako ima tvrdnji da vodstvu KPJ još nije bilo poznato, Titovo se izlaganje naslanjalo na Kominternin napat. Georgi Dimitrov je, naime, 22. ožujka preporučio jugoslavenskoj partiji da "zauzme odlučan stav protiv kapitulacije pred Njemačkom", te podupre svenarodni otpor i zatraži prijateljstvo sa SSSR-om. Ne treba, međutim, inzistirati na općebalkanskoj deklaraciji, niti posebno is-

ticati makedonsko pitanje, ali treba: "istaći parolu borbe protiv nacionalnog ugnjetavanja i za oslobođenje nacionalno potlačenih naroda". Sličan je zahtjev ponovio i 29. ožujka u poruci Titu, ali mu se tom prigodom - budući da su zametnuti pregovori između Moskve i Beograda - "izričito savjetuje" odustanak od demonstracija i konfrontacije s vlastima.

CK KPJ uputio je 30. ožujka 1941. "narodima Jugoslavije" proglas u kojemu se također poziva na slogu i neovisnost jugoslavenskih naroda, savez sa SSSR-om i kliču krilatice protiv imperijalističkoga rata. Pacifističke parole napuštene su nakon njemačkog napada na Jugoslaviju, kad je postalo jasno da će sovjetsko-jugoslavenski ugovor o prijateljstvu i nenapadanju ostati mrtvim slovom na papira. Prema tvrdnjama Pavla Gregorića, komunisti koji su se nalazili u zagrebačkim redarstvenim uzama (P. Gregorić, O. Priča, B. Adžija, O. Keršovani i dr.), već 6. travnja 1941. tražili su od policijske uprave da ih pusti na slobodu, jer žele braniti "svoju zemlju od fašističkih napadača". S. Ugarković tvrdi kako je u Zagrebu 8. travnja 1941. pod predsjedanjem J. B. Tita održan sastanak CK KPJ i CK KPH. Tada je odlučeno da se zapovjedniku IV. vojnog područja, generalu Panteliji Jurišiću, pošalje izaslanstvo, koje će od njega zatražiti oružje za naoružavanje radnika i ostalih antifašista u Zagrebu i okolici. Izaslanstvo su činili Antun Rob, Vlado Mutak, Mladen Iveković, Josip Kras, Jakov Blažević i Pavle Gregorić. To potvrđuju i Gregorić i Jelić. Gregorić navodi kako se komunističko vodstvo 8. i 9. te ujutro 10. travnja 1941., na sve načine kušalo obratiti Stožeru prve skupine armija i njegovu zapovjedniku, generalu Jurišiću, te zatražiti da se puste zatočeni komunisti, a radništvu, koje je spremno braniti zemlju, podijeli oružje. Slične su intervencije poduzimale i žene zatočenih komunista. Nakon što gaje ovaj izvjestio o neuspjelu pokušaju kod generala Jurišića, ujutro 10. travnja, politički sekretar CK KPH, Rade Končar, naložio je Gregoriću da pokuša "uspostaviti vezu s Udruženjem rezervnih oficira i Udruženjem dobrovoljaca te da za-

jednički zatražimo oružje". I Marko Belinić svjedoči kako je "početkom travnja 1941." u Zagrebu održan sastanak istaknutih dužnosnika CK KPH, na kojem je "izvješteno da s komandom armije u Zagrebu nisu uspjeli pregovori da se radnicima dade oružje za borbu protiv njemačkih agresora i kvislinga".

I u Splitu je Pokrajinski komitet KPJ, predvođen Vickom Krstulovićem, nakon vijesti o njemačkom napadu na Jugoslaviju, od zapovjednika grada zatražio oružje radi obrane Jugoslavije.<sup>10</sup> Šibenski su komunisti 12. travnja pokušali zauzeti brodovlje u luci i skloniti ga u Boku Kotorsku, tražeći ujedno od jugoslavenskog zapovjednika grada da narodu podijeli oružje i organizira obranu.<sup>11</sup> U Makarskoj su komunisti 18. travnja provalili u vojarnu i oteli veće količine oružja.

Ti su događaji jasno upućivali, da proglašenje neovisne Hrvatske ne odgovara planovima KPJ. Komunističko je vodstvo svoju politiku baziralo na dva postulata. Prvi je bezuvjetna odanost Kominterni odnosno SSSR-u, koji je još bio u savezu s Hitlerom, a drugi težnja da se sačuva jugoslavenska država. Ta dva postulata nisu bila nipošto nepomirljiva: SSSR je opstanak Jugoslavije također smatrao osloncem svoje politike na europskom Jugoistoku. Time se može objasniti nezadovoljstvo, koje je sovjetska diplomacija izrazila mađarskom poslaniku u Moskvi, kad je ovaj pokušavao objasniti razloge mađarskog napada na Jugoslaviju.<sup>13</sup> Stoga je sasvim logično da su na tzv. Aprilskom savjetovanju KPJ oštro kritizirani oni članovi Partije, koji su u travanjskom ratu propustili spriječiti "petkolonaše", između ostaloga i u Bjelovaru (gdje su se 8. travnja 1941. hrvatski vojnici pobunili i na čelu s gradonačelnikom, dr. J. Makancem, proglasili NDH). Partija oštro osuđuje "više od petnaest komunista koji su mirno gledali izdaju umjesto da spriječe izdajnike".

(nastavit će se)

1 Usp. J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 6, s. 124-127., 207. i dr.

2 Usp. V. Terzić, *Aprilski rat*, n. dj., I., 143.

3 V. Terzić, I., 479-480. Pitanje je, je li Titovo izlaganje bilo baš tako borbeno. Naime, ovo je svjedočenje dano srpskoj policiji u listopadu 1943., a poruka koju je Kominterna, odnosno Dimitrov, 27. ožujka 1941. uputio Titu, (Terzić ju objavljuje na istom mjestu), nije govorila o organizaciji oružanog otpora.

4 J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 6, s. 213., 215.

5 J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 6, s. 186-188.

6 P. Gregorić, *Narodnooslobodilački pokret u Zapadnoj Slavoniji...*, 14-15.

7 Stipe Ugarković, *Rat prije rata*, u: *Zagreb 1941-1945*, Knjiga, I., Izdanje Spektar Zagreb, 1972. 78-79. Usp. P. Gregorić, n. dj., 18-19. Isti, *U okupiranom Zagrebu*, Zbornik sjećanja, *Zagreb 1941-1945*, knjiga I., 42-44. Ivan Jelić, *Tragedija u Kerestincu. Zagrebačko ljeto 1941.*, Globus, Zagreb, 1986., 17. Slično su komunisti postupili u Ljubljani, tvrdi Aleš Bebler.

8 P. Gregorić, *Narodnooslobodilačka borba u Zapadnoj Slavoniji...*, 20-21. Končar se, prema Gregoriću (n. dj., 28.), u Zagreb vratio iz Beograda 9. travnja. Bilo je to očito s točno određenom zadaćom.

9 Marko Belinić, *Rad KP Hrvatske u Zagrebu i okolici*, u: *Zagreb 1941-1945*, Knjiga I., 49.

10 S. Kvesić, n. dj., 59b.

11 S. Kvesić, n. dj., 63.

12 Viče Srzić Gabro, *Djelovanje Okružnog komiteta KPH za Makarsku 1941-1945.*, u: *Biokovou NOB i socijalističkoj revoluciji*, IHRPD, Split, 1983., 42.

13 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*. Druga knjiga *Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941-1945*, Nolit, Beograd, 1988., 32-33.

14 ZNOR, 072, dok. I.s. 19.